

- Bniński Family] [in Polish].
- Epsztejn, 1998 - Epsztejn T. Edukacja dzieci i młodzieży w polskich rodzinach ziemiańskich na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w II połowie XIX wieku [Upbringing of Children and Youth in Polish Manor Families in Volhynia, Podillya, and Ukraine in the Second Half of the 19th Century]. Warszawa, 1998: Wydawnictwo DiG [in Polish].
- Grabski, 2000 - Grabski A. F. Zarys historii historiografii polskiej [Outline of the History of Polish Historiography]. Poznań, 2000: Wydawnictwo Poznańskie [in Polish].
- Kiwecki, 2004 - Kwilecki A. Żywe jest zainteresowanie problematyką ziemiańską. Zamiast wstępu, [w:] Ziemiaństwo wielkopolskie. W kręgu arystokracji [There is great interest in land ownership issues. Instead of an introduction [in:] The Aristocracy of the Greater Poland Land. Within the Aristocracy Circle]. Red. A. Kwilecki. Poznań, 2004: Instytut Wydawniczy Pax [in Polish].
- Korzeniowski, 2009 - Korzeniowski M. Za Złotą Bramą: działalność społeczno-kulturalna Polaków w Kijowie w l. 1905-1920 [Behind the Golden Gates: Public and Cultural Activities of Poles in Kyiv, 1905-1920]. Lublin, 2009: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej [in Polish].
- Miniakowski, a - Minakowski M. J. Genealogia potomków Sejmu Wielkiego [Genealogy of Descendants of the Great Sejm]. Tryb dostępu: <http://www.sejm-wielki.pl/b/1.1122.113> [in Polish].
- Miniakowski, b - Minakowski M. J. Genealogia potomków Sejmu Wielkiego [Genealogy of Descendants of the Great Sejm]. Tryb dostępu: <http://www.sejm-wielki.pl/b/1.1122.117> [in Polish].
- Miszczuk, 2016 - Miszczuk M. Bniński Roman Piotr herbu Łódzia (1869-1948), [w:] Harcerski Słownik Biograficzny [Bniński Roman Piotr of the Łódzia Coat of Arms (1869-1948), [in:] Scout Biographical Dictionary]. T. IV. Red. J. Wojtycza. Warszawa 2016: Wydawnictwo Marron [in Polish].
- Rodzina i gospodarstwo domowe, 2008 - Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku: struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze [Family and Household in Poland, 15th-20th centuries: Demographic, Social, and Economic Structures]. Red. C. Kukło. Warszawa, 2008: Wydawnictwo DiG [in Polish].
- Rodzina Ostrowskich - Rodzina Ostrowskich h. Korab z Maluszyna w zbiorach fotografii z XIX i XX wieku [The Ostrowski Family, Korab. from Malushyn, in Photo Collections of the 19th-20th Centuries] (tekst w posiadaniu autorów) [in Polish].
- Sedlaczek, 1936 - Sedlaczek S. Harcerstwo na Rusi i w Rosji : 1913-1920 [Scouting in Rus' and in the Russian Empire: 1913-1920]. Warszawa, 1936: Druk. Społeczna [in Polish].
- Świadoma edukacja - Świadoma edukacja [Conscious Upbringing]. Tryb dostępu: <http://swiadomaedukacja.pl> [in Polish]
- Topolski, 1984 - Topolski J. Metodologia historii [Methodology of History]. Warszawa, 1984: Państwowe Wydawnictwo Naukowe [in Polish].
- Ziaja - Ziaja A. Wybrane przejawy aktywności społeczno-kulturalnej Polaków na Ukrainie Naddnieprzańskej w okresie rządów ukraińskiej Rady Centralnej (marzec 1917-kwiecień 1918) [Selected Manifestations of Socio-Cultural Activity of Poles in the Trans-Dnieper Ukraine during the Rule of the Ukrainian Central Rada (March 1917 - April 1918)]. Tryb dostępu: <http://www.irekw.internetdsl.pl/aktywucr.html> [in Polish]
- Ziemska, 1980 - Ziemska M. Postawy rodzicielskie i ich wpływ na osobowość dziecka, [w:] Rodzina i dziecko [Parental Attitudes and Their Influence on a Child's Personality, [in:] Family and Child]. Red. M. Ziemska. Warszawa, 1980: Państwowe Wydawnictwo Naukowe [in Polish].
- Zakrzewski, Studnicka-Mariańczyk - Zakrzewski A., Studnicka-Mariańczyk K. Wprowadzenie, [w:] Rodzina, przyjaciele, sąsiedzi, znajomi. Fotografia jako źródło do dziejów ziemiaństwa w zbiorach Korabitów Ostrowskich z Maluszyna [Family, Friends, Neighbors, Acquaintances: Photography as a Source for the History of Landed Gentry in the Collections of the Korabit Ostrowski Family from Malushyn]. T. I [in Polish].

DOI: 10.31499/2519-2035.11.2024.304228

УДК 94(477)«18»

Юрій НІКІТИН,
orcid.org/0000-0002-5566-8943
доктор історичних наук, професор,
ректор Сумського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти
(Україна, Суми)
nikitin_63@ukr.net

РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ У РОЗБУДОВІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ ТА СЛОБІДСЬКІЙ УКРАЇНІ В СЕРЕДИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

На основі широкого спектру джерел з використанням методів історико-архівного аналізу, синтезу та порівняння висвітлено роль органів місцевого самоврядування та громадськості в обґрунтуванні необхідності створення мережі дошкільних закладів на теренах Лівобережної та Слобідської України в середині ХІХ на початку ХХ ст.

У статті проаналізовано головні чинники, що вплинули на популяризацію ідей необхідності дошкільного виховання, їх основний зміст. Висвітлено початковий етап поширення передових на той час ідей щодо дошкільного виховання і відкриття перших ясел-притулків. Показано роль представників прогресивно налаштованої громадськості, меценатів не лише в популяризації прогресивних в той час педагогічних ідей, але й в їх реалізації в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Висвітлено позитивну роль органів місцевого самоврядування (особливо повітових земств) у спробах розбудови мережі ясел-притулків в роки Першої світової війни.

Встановлено, що організатори дошкільних закладів розуміли важливість питання не лише функціонування ясел, але й підготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Акцентовано увагу, що створені ясла були орієнтовані в першу чергу на дітей із малозабезпечених сімей. Показано пасивність держави у вирішенні проблеми створення та функціонування ясел-притулків на теренах Російської імперії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Приділено увагу маловідомим аспектам обраної теми, які потребують подальшої наукової розробки.

Ключові слова: ясла-притулки, меценати, громадськість, органи місцевого самоврядування, земства, Лівобережна, Слобідська Україна.

Yurii NIKITIN,
orcid.org/0000-0002-5566-8943
doctorofhistorysciences, associateprofessor,
Principal of Sumy Regional Institute
Of Postgraduate Education
(Ukraine, Sumy)
nikitin_63@ukr.net

THE ROLE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES AND THE COMMUNITY IN THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL EDUCATION IN THE LEFT-BANK AND SLOBIDSKA UKRAINE IN THE MID-19TH TO EARLY 20TH CENTURIES

Based on a wide range of sources and using methods of historical-archival analysis, synthesis, and comparison, the role of local self-government bodies and the public in justifying the need to create a network of preschool institutions and practical measures to ensure their functioning in the territories of the Left-Bank and Sloboda Ukraine in the mid-19th to early 20th centuries is highlighted.

The article analyzes the main factors that influenced the popularization of the ideas of the necessity of preschool education (Friedrich Oberlin, Friedrich Fröbel and others), their main content. The initial stage of spreading advanced ideas of preschool education and opening the first nursery shelters in the early 19th century is highlighted. It is indicated that the first preschool institutions in the territories of the Left-Bank and Sloboda Ukraine operated on the funds of patrons and the public. At the initial stage of the development of preschool education, Poltava province outpaced other provinces in the opening and support of nursery shelters. It is noted that the first preschool institutions operated on a fee basis and were inaccessible to children from low-income families.

The correlation between the further development of market relations and the factors that contributed to the intensification of the issue of preschool education and the opening of nursery shelters has been established. The dynamics of creating preschool institutions in the territories of Poltava, Kharkiv, and Chernihiv provinces at the end of the 19th to the beginning of the 20th century are highlighted.

The main directions of educational and teaching work in nurseries are outlined, emphasizing their innovative nature for that time. The role of representatives of the progressive-minded public, patrons, not only in popularizing progressive pedagogical ideas of that time but also in their implementation at the end of the 19th to the beginning of the 20th century, is shown. The dynamics of opening nursery shelters in rural areas with the participation of county zemstvos are analyzed.

The positive role of local self-government bodies (especially county zemstvos) in attempts to develop a network

of nursery shelters during the First World War is highlighted. It is established that the organizers of preschool institutions understood the importance not only of the functioning of nurseries but also of the training and qualification improvement of pedagogical personnel. It is shown that there was no network of institutions for training pedagogical staff for preschool institutions in the state. Qualified personnel were not always involved in nursery work, and the improvement of pedagogical personnel's qualifications was not systematic. The progressive role of public organizations and societies in popularizing advanced pedagogical ideas at that time, substantiating the need for opening nurseries of various types, and, if possible, financing preschool institutions is indicated.

Attention is focused on the fact that the created nurseries were primarily oriented towards children from low-income families. The passivity of the state in solving the problem of creating and operating nursery shelters in the territories of the Russian Empire in the second half of the 19th to the beginning of the 20th century is shown. Attention is paid to lesser-known aspects of the chosen topic that require further scientific development

Keywords: nursery shelters, patrons, community, local self-government bodies, zemstvos, Left-Bank, Slobidska Ukraine.

Постановка проблеми. Початок ХХІ ст. характеризується цілою низкою змін, які впливають на усі сфери життя сучасного суспільства. Розвиток науково-технічного прогресу ставить перед державою та суспільством як нові завдання так і вимагає переосмислення завдань сьогодення. Серед таких актуальних завдань є питання створення належних умов для виховання дітей дошкільного віку, які б відповідали не лише вимогам модерного суспільства, але й були пов'язані з готовністю до осмислення набутого людством досвіду. Освіта завжди, і дошкільна у тому числі, тісно пов'язана з державною політикою в освітній галузі. Заклади дошкільної освіти відіграють важливу роль у соціалізації дітей, формуванню азів світогляду, розумінню духовних цінностей, патріотичному вихованні тощо.

Важливим етапом розвитку дошкільної освіти на українських землях був період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Саме в цей час модернізаційні процеси, розвиток громадської і політичної думки сприяли спочатку обговоренню питання дошкільної освіти, а пізніше і реалізації різних моделей освітніх установ за участі держави, органів місцевого самоврядування та громадськості на теренах Російської імперії. Представники прогресивно налаштованої громадськості і органів місцевого самоврядування, розуміючи важливість даного питання, спираючись на популярні в той час теорії виховання, закликали владу створити відповідну законодавчу базу, яка б дозволила функціонувати різним типам дошкільних освітніх установ. Створення та діяльність дошкільних освітніх закладів на теренах Лівобережної та Слобідської України мала як спільні загальноукраїнські тенденції, так і певні особливості. На даний процес впливало багато чинників: рівень соціально-економічного розвитку, активність громадськості та органів місцевого самоврядування тощо. Саме це і вплинуло на обрання теми нашої розвідки.

Вивчення зазначеного аспекту діяльності органів місцевого самоврядування і прогресивної громадськості допоможе реконструкції історичних реалій другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на українських землях, що входили до складу Російської імперії. Аналіз історичного досвіду розвитку дошкільної освіти в межах Лівобережної та Слобідської України дає можливість більш повно відтворити і усвідомити строкату картину нашого минулого з усіма його особливостями та суперечностями.

Історія освіти, діяльності органів самоврядування належить до

найактуальніших і вічних тем, яким не загрожує втрата інтересу з боку науковців і громадськості. Регіональний аспект зазначеної проблеми також не залишається поза історичного поля дослідників.

Аналіз досліджень. Історіографічний спадок ХХ – початку ХХІ ст., присвячений історії створення та функціонування закладів дошкільної освіти, у яких висвітлені різні аспекти зазначеної проблеми представлений певною кількістю праць. Частина з них розглядає згадану проблему крізь призму діяльності органів місцевого самоврядування та громадськості (на всеукраїнському та регіональному рівнях) (Арнольди, 1902: 116), (Павловский, 1902: 145-147), (Нежинец, 1917, № 7: 9-11), (Гужва, Кравченко, 2010: 6-12), (Гармаш, 2013: 11-14), (Нікітін, 2014: 276), (Силка, 2014: 98-102), (Гришко, Клевака, 2017: 61-68). В інших аналізуються педагогічні ідеї щодо дошкільного виховання популярні у ХІХ ст. та ролі держави в регулюванні даної сфери (Бондар, 1966: 9-12), (Лохвицька, 2011: 208).

Однак праці, в якій зроблено спробу всебічно висвітлити роль громадськості і органів місцевого самоврядування Лівобережної та Слобідської України у розбудові системи дошкільного виховання немає. Саме тому, на нашу думку, дана проблема залишається перспективною в плані її дослідження.

Мета статті. Дослідити причини, роль та діяльність органів місцевого самоврядування та громадськості у створенні та розвитку дошкільної освіти на теренах Лівобережної та Слобідської України в середині ХІХ – на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Перша половина ХІХ ст. на українських землях в складі Російської імперії характеризувалася певними змінами у соціально-економічному та політичному розвитку, які впливали на тогочасне суспільство. Спостерігалися нові явища в економіці, які були зумовлені подальшим розвитком товарно-грошових відносин, що поглиблювали кризові явища кріпосницької системи. Зростання ринку вільних робочих рук на селі і в містах сприяло появі цілої низки проблем. Серед них і питання догляду за малолітніми дітьми. Представники прогресивної громадськості почали обговорювати і шукати шляхи її вирішення у першій половині ХІХ ст. За основу своїх пропозицій щодо дошкільного виховання вони брали ідеї і практики Фрідріха Оберліна, Фрідріха Фребеля та інших західноєвропейських мислителів. Фребелівська ідея суспільного дошкільного виховання знайшла прихильників серед освітян та частини меценатів.

Результатом позитивного ставлення до ідеї дошкільного виховання стало відкриття сирітських притулків, ясел та дитячих садочків. Вищезгадані заклади відкривалися і утримувалися за кошти меценатів та громадськості. Державної фінансової підтримки вони не мали. Дослідники поділяють дошкільні заклади того часу на три типи: для постійного перебування у них дітей; для тих дітей, які приходили лише на певний час (як правило, на день); змішані, де діти жили постійно в притулку, і ті, котрі приходили лише на день. Функціонували притулки окремо для хлопчиків та дівчат (Гришко, Клевака, 2017: 62). Не беручи участі у створенні та фінансуванні дошкільних закладів, держава регулювала їх діяльність. Основним документом можна вважати «Положення

про дитячі притулки» (1839 р.). В документі окреслені вимоги не лише до вихователів (спокійні та врівноважені) та приміщень (світлі на першому поверсі), але й до занять (у ігровій формі з елементами фізичної діяльності, часто на відкритому повітрі, без тілесних покарань, із залученням до неважкої роботи).

Перша згадка про подібний заклад на Лівобережній Україні відноситься до 1839 р. Саме в цьому році згадується перший дитячий ясла-притулок у Полтаві, який функціонував на кошти громадськості та внески членів благодійних товариств. Вищезгаданий заклад приймав дітей від 3 років з бідних родин, яким нікуди було дівати дітей, коли батьки перебували на роботі. З 1 травня до 1 вересня з 7 години ранку і до 21 години, а у всі інші місяці з 7 ранку до 20 вечора (на безкоштовній основі) (Павловский, 1902: 145-147). Ясла-притулок мав свій затверджений статут, зміст якого засвідчував, що метою закладу було виховання здорової і вірнопідданої дитини. Так для дітей передбачалися заняття із Закону Божого та слухняності, окрім математики, читання, фізичних ігор та іншого. Слід зазначити, що держава мала певний шаблон щодо основних предметів та вимог до виховання, який і був зафіксований у статуті закладу (Полтавський календарь, 1909: 1).

Схожі дошкільні заклади на кошти громадськості були відкриті у Харкові у 1842 р. та ще один у Полтаві у 1844 р. Полтавський Олександрівський притулок на відміну від першого, який функціонував з 1839 р. мав денне та вечірнє відділення (Про дитячі садки, 1917: 57-69).

Однак усі наведені приклади відкриття та функціонування дошкільних закладів у першій половині ХІХ ст. були поодинокими. Що на нашу думку мало декілька причин. Серед них слід відзначити недостатній розвиток ринкових відносин і незначний ринок вільнонайманих робітників, діти яких потребували б догляду. Також на нашу думку важливим фактором можна вважати відсутність сформованої та поширеної серед населення ідеї щодо створення і підтримки закладів дошкільних установ.

У другій половині ХІХ ст. в Російській імперії відбуваються зміни у соціально-економічному та політичному житті суспільства, які вплинули на усі сфери тогочасного суспільства. Подальший розвиток ринкових відносин, бурхливий розвиток промисловості та торгівлі, початок формування нових соціальних груп ставили перед владою і суспільством нові проблеми, які вимагали якнайшвидшого та ефективного вирішення. Ці зрушення призвели до появи і популяризації нових ідеологічних підходів та ідеалів, в тому числі, пов'язаних з вихованням дітей дошкільного віку. Саме у зазначений час формується суспільно-педагогічний напрям громадського руху, представники якого намагалися знайти шляхи вирішення низки проблем щодо навчання та виховання підростаючого покоління, формування особистості та інше.

Саме з 60-х років ХІХ ст. особливо популярними серед західноєвропейських і вітчизняних педагогів і громадських діячів стають ідеї Фрідріха Фребеля щодо дошкільного виховання. Саме тому у закладах де адміністрація та вихователі були прибічниками ідей останнього заняття включали освітні бесіди, читання, співи, ігри, екскурсії, прогулянки на природі,

гімнастику, ручну працю. Сформульовані автором ідеї були спрямовані на суспільне виховання дітей. Особлива увага приділялася ручній праці та іграм. Вони на думку Фребеля та його послідовників позитивно впливали на розвиток дитини та готували їх до майбутнього дорослого життя (Про дитячі садки, 1917: 76-77). Вони популяризували тезу про те, що гра це найкращий фактор виховання душі і тіла дитини. Саме Фрідріх Фребель першим починає використовувати термін «дитячий садок» до установ по дошкільному вихованню дітей (Крутій, 2018: 2018).

Прогресивні ідеї дошкільного виховання набули популярності серед громадськості та представників новоутворених органів місцевого самоврядування. Останні стали піднімати питання щодо організації дошкільних закладів у сільській місцевості та містах. Тим більше, що певні традиції вже існували з першої половини XIX ст. Реформи 60 – 70-х рр. XIX ст. сприяли подальшому розвитку ринкових відносин та призвели до змін в усіх сферах життя та популяризації нових прогресивних ідеологічних течій щодо подальшого розвитку тогочасного суспільства та держави. Тому логічною виглядає ситуація, що саме органи місцевого самоврядування та громадськість взяли на себе функцію по організації дошкільного виховання на фоні бездіяльності держави.

Серед основних причин необхідності створення дошкільних закладів представники прогресивної громадськості та самоврядних інституцій бачили такі: вирішення питання дитячої безпритульності під час літніх сільськогосподарських робіт у яких брали участь батьки; відсутність догляду з боку батьків вела до зростання дитячого травматизму, хвороб, пожеж і відповідно до високої дитячої смертності. Так у Золотоноському повіті Полтавської губернії смертність серед дітей, де батьки були залучені на сезонні роботи, становила 50% , зокрема, на липень-серпень період польових робіт. Серед головних причин чиновники відзначали кишкові розлади та безнадзорність дітей (Приложение к Отчету, 1897: 89). Також для багатьох представників місцевої влади та громадськості було зрозумілим значення ролі дошкільних закладів у систематичному вихованні дітей для їх своєчасного розвитку і наслідки масового залучення жінок на виробництво, що мало тенденцію до постійного зростання.

З середини XIX ст. дитячі садки були відкриті у ряді українських міст (Харків – 1842 р., Миколаїв та Одеса – 1866 р., Київ – 1871 р., пізніше у Чернігові) (Педагогічна думка, 11-12; Полтавський календарь, 1909: 1). Згадані заклади функціонували за коштів приватних осіб та благодійників. Але вони не були безкоштовними, бо передбачали певну плату за перебування дитини у закладі. Такі садки не були розраховані на дітей пересічних обивателів і охоплювали незначну кількість дітей. Таким чином, вони не вирішували проблеми дошкільного виховання переважної більшості дітей незаможної частини населення українських губерній.

Слід зазначити, що в українських селах існувала певна традиція опіки і допомоги нагляду за дітьми. Про це згадували організатори ясел-притулків в кінці XIX ст. «Помилково було б думати, що ясла в селі явище не знане. У

малих розмірах ясла у селах існують уже давно ... У кожній місцевості є бабуся, яка бере під нагляд дітей 4-6 років, Матері їй приносять молоко та хліб, щоб було чим годувати дітей» (Силка, 2015: 54). Однак така самоорганізація батьків не мала системного характеру. Саме новоутвореним органам місцевого самоврядування та нечисельним меценатам належить першість у обговоренні даної проблеми і пошуках моделей дитячих ясел на теренах українських губерній.

Певним лідером по розв'язанню даної проблеми можна вважати земства Полтавської губернії. Так, вже вищезгаданий Олександрівський дитячий притулок на 1 січня 1891 р. відвідувало 80 дітей (з вечірнім відділенням на 30 ліжок) (Педагогічна думка, 13). Вихователька з помічницею навчали дітей читанню, письму і різним видам рукоділля, яке могло знадобитися їм у дорослому житті. Розпорядок дня був чітко регламентований і спрямований на підготовку дітей до робочого майбутнього, а дівчат додатково до ведення домашнього господарства. При цьому важливим елементом виховного процесу було вивчення азів православ'я та формування законослухняності щодо існуючої влади. Прокинувшись вранці, діти прибиралися у спальних кімнатах, складали свої речі, молилися, а потім пили чай. Після цього їх розподіляли на групи (старшу і молодшу), ля яких проводилися заняття (з 9 ранку і до обіду). У дообідній час діти навчалися письму, читанню, азам математики, вивчали Закон Божий (два рази на тиждень). Розвиток необхідних життєвих навичок прослідковувався у залученні вихованців до підготовки до обіду (накривали на стіл) та прибирали брудний посуд за собою після прийняття їжі. Розпорядком передбачався обов'язковий сон, після якого передбачалися заняття з рукоділля (шиття одягу, вишивання та інше), а для старших дітей допомога на кухні. Увечері (о восьмій) молодші діти йшли спати, а старші гуляли на подвір'ї. На ніч залишалася лише певна кількість вихованців (Гришко, Клевака, 2017: 62). Подібний розпорядок існував у багатьох яслах з незначними розбіжностями, але однакоvim спрямуванням.

Слід зазначити, що певна активізація по створенню дитячих ясел припадає на кінець XIX – початок XX ст. Саме тоді питання необхідності створення дошкільних дитячих закладів знаходить підтримку в колах не лише прогресивної громадськості, але й самоврядних інституцій на місцях. Додатковим чинником, що актуалізував дане питання, можна вважати подальше поширення ринкових відносин, які впливали не лише на соціально-економічне життя українських земель у складі Російської імперії, але й громадсько-політичну ситуацію в державі. При цьому ставлення державних установ до організації дошкільних установ залишалася незмінним. Вони обмежувалися лише регуляторними актами, які були спрямовані на формування законослухняних підданих з мінімальним «набором життєвих навичок».

Розуміння актуальності проблеми дошкільного виховання і створення мережі відповідних закладів спостерігається серед земських діячів саме з другої половини 90-х рр. XIX ст., коли дане питання ставало предметом жвавих обговорень і приводило до певних позитивних рішень. Наприклад, у Полтавському губернському земстві питання про організацію і фінансування

ясел офіційно було винесено на обговорення у 1896 р., що призвело до позитивного рішення про відкриття трьох ясел-притулків (у містечку Уствиця Миргородського повіту, селі Піски Лубенського повіту, селі Деньги Золотоніського повіту) і виділення на їх утримання 1000 руб. Однак виділені кошти не були «освоєні» у повному обсязі (лише 263 руб. 50 коп.), що не зупинило земців в розумінні актуальності проблеми і важливості її вирішення. Як результат, у 1898 р. Полтавське губернське земство виділило 7000 руб. на організацію дошкільних закладів на теренах губернії. Отже, можна зробити висновок, що у сільській місцевості Полтавської губернії ясла-притулки для дітей селян починають функціонувати в період літніх польових робіт. Повільні ж темпи створення ясел у сільській місцевості і нечисельна кількість вихованців в них часто була пов'язана з недовірою селян до новостворених установ через часту недовіру до влади взагалі (Жбанков, 1910: 53).

Збільшення суми асигнувань на відкриття ясел дало певні результати. По інформації з місць у 12 повітах Полтавської губернії було відкрито 56 ясел-притулків (Гадяцькому – 3, Золотоніському – 16, Кобеляцькому – 3, Кременчуцькому – 1, Лубенському – 10, Миргородському – 2, Полтавському – 6, Прилуцькому – 2, Переяславському – 4, Пирятинському – 6, Хорольському – 1) (Русаневич, 1906: 50-51). Але значна кількість задекларованих закладів не гарантувала якість організації догляду та виховання дітей. Дану думку підтверджує той факт, що з 7000 руб. було використано лише 3600 руб., що вказує на незначну кількість дітей і якість приміщень з облаштуванням. У Роменському, Зеньківському та Костянтиноградському повітах не було зафіксовано бажання прийняти участь в організації та діяльності ясел з боку громадських організацій та меценатів (у той чи інший спосіб). Ці факти засвідчують не лише «прохолодне» ставлення селян до ясел як до нового явища, але й ступінь розуміння громадськості щодо актуальності питання дошкільного виховання. У багатьох земствах у щорічних звітах була відсутня інформація щодо функціонування літніх ясел-притулків. Можливо це було пов'язано з тим, що дана інформація не відносилась до затвердженої обов'язкової звітності. В результаті такої ситуації інколи важко відтворити динаміку відкриття і діяльності ясел на теренах багатьох губерній.

Швидкі темпи розвитку промисловості і торгівлі призвели до швидкого зростання чисельності населення промислових центрів Харківської губернії. Саме тому питання дошкільного виховання і створення мережі відповідних закладів стає одним із пріоритетних для представників прогресивної громадськості та самоврядних інституцій. На сторінках газети «Южный край» від 11 березня 1891 р. у статті «Дневное убежище «Ясли» для малолетних детей бедных жителей Харькова» знаходимо інформацію про ясла (відкриті два роки до цього), що функціонували за ініціативи М. Фесенка. Кошти на його утримання надали як окремі меценати (Д. Суханов, І. Сілін, А. Рубінштейн) так і окремі товариства та установи (Харківське драматичне товариство, Товариство взаємного страхування, Харківський земельний банк та інші). За перші два роки своєї роботи ясла відвідало 83 вихованця, а на утримання закладу було витрачено 736 руб. 83 коп. (Харьков и губерния, 2005: 27).

Харківське губернське земство з 1900 р. почало долучатися до вирішення питання створення певної мережі літніх ясельних закладів. Для стимулювання повітових управ у позитивному вирішенні даного питання було виділено 4400 руб. (зі страхового капіталу) (Жбанков, 1910: 7). Таке рішення дало свої позитивні наслідки. Влітку 1900 р. у 6 (з 12 повітів губернії) було відкрито 12 ясел-притулків: Богодухівському – 1, Зміївському – 2, Ізюмському – 2, Куп'янському – 3, Лебединському – 3, Старобільському – 1 (Силка, 2015: 55). Сумська земська управа не відставала від губернського земства. У 1905 р. на своєму засіданні 13 травня 1905 р. обговорювало питання про організацію у місті ясел. (ДАСО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 89 Прошение жителей о принятии их в богадельню. 103 арк. Арк. 35).

В кінці XIX – на початку XX ст. питання дошкільного виховання (особливо у сільській місцевості) стало сприйматися земцями Чернігівської губернії, як одне з актуальних. У 1899 р. зазначене питання обговорювалось на зборах губернського земства. В першу чергу обговорювались медичний, «виробничий» (допомога працюючим селянам у догляді за дітьми) і виховний аспект зазначеної проблеми. Після певних дискусій було вирішено визначити повіти (села) де необхідно відкрити ясла, обсяг коштів на їх утримання, відповідальних осіб (Ясли-приюты, 1917: 9). Але порівняння коштів, що виділялися в повітах Чернігівської губернії на ясла-притулки з сусідніми губерніями було не на користь Чернігівщини. Наприклад, у 1905 р. Глухівське повітове земство виділило на облаштування ясел 6 руб. 50 коп. (Журнали Городнянского уездного, 1914: 588). Обмежені фінансові спроможності самоврядних інституцій часто виступали головним чинником у повільних темпах створення мережі дошкільних закладів. Саме цим можна пояснити, що питання відкриття нових ясел стає одним із постійних у порядку денному повітових зборів Чернігівської губернії початку XX ст. (Ніжині, Городня). В кінці XIX – на початку XX ст. для боротьби з безпритульністю серед дітей зусиллями повітових земств були відкриті ясла-притулки у Погарі, Івангороді та інших населених пунктах губернії (Тимошок, 1902: 67-69).

Організація і підтримка дошкільних закладів була не лише з боку самоврядних інституцій, але й представників громадськості та меценатів. Відкриті меценатами заклади часто ставали прикладом для ясел, що відкривали органи місцевого самоврядування. В них організатори старалися реалізувати найкращі і прогресивні на той час методики виховання та навчання. У 1904 р. повітовий предводитель дворянства П.В. Кочубей, який одночасно обіймав посаду голови правління Глухівського благодійного товариства разом з місцевим священиком М. Гусаковським організували і опікувалися діяльністю літніх ясел в містечку Дубовичи. У селі Чуйковці Глухівського повіту дітьми у літніх яслах опікувалася вчителька П. Прохорова (Силка, 2015: 55).

У Сумах спостерігалось також поєднання зусиль самоврядних інституцій і громадськості у відкритті та підтримці ясел. З жовтня 1909 р. у повітовому центрі відкрився садок у садибі Василя Бирченка. Його невістка Віра після навчання у Женевському університеті, закінчення школи суспільних наук у Парижі, курсів дошкільного виховання у Марії Чехової, перебуваючи під

впливом ідей Монтесорі та Фребеля, вирішила відкрити ясла за найкращими закордонними зразками. Спочатку у заклад приймали дітей місцевої інтелігенції. Спершу заклад відвідувало шестеро дітей, а пізніше їх кількість зростає. На заняттях, відповідно до популярних ідей того часу, значна увага приділялася ручній праці, малюванню, іграм на повітрі та інше. У ролі вихователів у садочку були учениці місцевої гімназії. Віра Бирченко була ініціатором не лише відкриття ясел, але й літніх дитячих майданчиків у повітовому центрі (Майоров, 2022). У 1914 р. на кошти П. Харитоненка були відкриті ясла-притулок у Сумах (ДАСО. Ф.348. Оп. 1. Спр. 12. Відомості та статистичні зведення. 149 арк., 1901-1920. Арк. 12).

На початку ХХ ст. кількість дитячих літніх майданчиків у Полтаві зростає, а також відкривалися в окремих повітових центрах губернії (Миргород та інші). Серед найбільш відомих полтавських у джерелах згадувалися Кобищанський, Островський та майданчик у Павленківському саду. Вищезгадані майданчики функціонували безкоштовно щодня (крім суботи) не менше трьох годин на день. Відповідно до затверджених земством інструкцій, якщо на майданчику були присутні діти до 100 осіб, то ними опікувався один вихователь. Якщо ж більше, то інструкцією був передбачений помічник вихователя. Кожний вихованець попередньо проходив медичне обстеження (заходила медична карта на кожного). Діти поділялися на групи: 3-8, 8-10, 10-12, 12-14 років. Для кожної вікової категорії проводилися відповідні заняття та ігри. Інструкції вимагали щоб майданчики відповідали певним вимогам щодо облаштування (Гришко, Клевака, 2017: 63).

Важливу роль у вирішенні проблеми дошкільного виховання крім меценатів, органів місцевого самоврядування, відіграли різноманітні громадські об'єднання, товариства та видання педагогічного спрямування. Наприклад, журнал «Дошкільне виховання», Дошкільна комісія Харківського педагогічного товариства, Харківське товариство працюючих жінок, які пропагували і обговорювали найбільш актуальні питання організації та функціонування дошкільних закладів. Однією з проблем, яку хотіли вирішити самоврядні інституції, громадські організації та прогресивна громадськість - це хоча б часткове фінансування державою ясел, а також їх включення до системи державних закладів виховання та освіти. Однак слід визнати, що усі зусилля залучити державу до вирішення даної проблеми не мали успіху.

Аналіз джерел дозволяє зробити висновок, що з кінця ХІХ – початку ХХ ст. лівова частка витрат щодо утримання та організаційної роботи лежала на плечах органів місцевого самоврядування. Якщо у другій половині ХІХ ст. певну першість у даній справі тримали полтавські самоврядні інституції, то з кінця ХІХ – початку ХХ ст. на теренах Харківської губернії спостерігалось значне зростання кількості ясел (з 1900 р.). В містах і сільській місцевості регіону швидкими темпами розвивалась промисловість, як регіонального так і всеросійського значення. Це, в свою чергу, вело до значних міграційних процесів (особливо в бік міст) і формування нових соціальних груп населення. Залучення населення до виробництва у різних сферах економіки загострило питання дошкільного виховання. Найбільш часто дане питання піднімалося на

засіданнях санітарних комісій повітових земств. Так один із земських медиків Лебединського повіту Харківської губернії висловив свою думку так: «... по становищу дітей ... можна дізнатися про санітарний стан усього народу» (Нікітін, 2010: 173, 174). Земські збори і лікарські ради спільно почали планувати час відкриття ясел, місце (в якому селі) джерела і обсяги фінансування (Труди VIII съезда, 1905: 97-131). Прогресивна діяльність земської медицини у Лебединському повіті Харківської губернії неодноразово позитивно відзначалася у звітах державних чиновників різного рівня.

Прогресивно налаштовані земці Лебединщини спільними зусиллями забезпечили позитивну динаміку відкриття ясел-притулків в губернії. За літні місяці 1900 р. у 6 повітах було відкрито сільських 12 ясел, а в 1905 р. лише у Лебединському повіті функціонувало 16 (у 1913 р. в 15 селах – 17 ясел) (Нікітін, 2010: 174). Це засвідчує не лише позитивну динаміку по створенню мережі дошкільних закладів, але й з розуміння органами самоврядування та громадськості важливості даного питання. Маючи різні фінансові спроможності самоврядні інституції намагалися створювати певну мережу дошкільних закладів на селі. Дану думку засвідчують матеріали щодо ясел-притулків Лебединського земству Харківської губернії.

Діяльність ясел у Лебединському повіті Харківської губернії (1913 р.) (Нікітін, 2014: 263)

Назва ясел	днів Скільки працювали	Кількість дітей	Кількість родин	на Кошти продовольство в яслах	Загальні витрати на ясла	Вартість	
						Продовольст во однієї дитини на добу (коп..)	Повне утримання дитини на добу (коп.)
Должичанські	5	82	1	47 р.38 к.	87 р.91 к.	8,3	15,5
Розсоховатські	7	90	7	52 р.30 к.	88 р.45 к.	7,5	12,6
Межирічські	3	465	16	121 р.36 к.	182 р.60 к.	6,9	10,5
Лосівські	8	165	01	136 р.55 к.	182 р.28 к.	7,6	10,2
Ворожбянські (Чернуські)	5	96	9	43 р.42 к.	78 р.19 к.	5,3	9,5
Ворожбянські (Городищенські)	6	89	8	47 р.93 к.	83 р.46 к.	5,7	10
Бишкінські	3	156	9	78 р.86 к.	129 р.11 к.	6,1	10
Вільшанські (сл. Ольшана)	2	73	2	19 р.43 к.	60 р.25 к.	7,3	22,8
Недригайлівські	6	дані не точні	25	38 р.20 к.	79 р.77 к.	4,8	10,1
Рябушкінські (1)	4	113	0	43 р.49 к.	94 р.80 к.	5,5	11,9

Рябушкінські (2 на Балабовці)	6	175	2	91 р.	136 р.19к	6,3	9,4
Федорівські	7	44	9	57 р.	95 р.	9,6	16
Буймерські	4	256	02	98 р.44 к.	140 р.15 к.	6	8,6
Кирилівські	7	82	3	74 р.12 к.	117 р.92 к.	6,5	10,4
Вільшанські (с. Вільшана)	6	110	3	80 р.37 к.	123 р.77 к.	5,3	8,2
Боровеньківські	3	113	1	34 р.23 к.	68 р.33 к.	5,5	11,0
Бобровські	8	170	9	91 р.45 к.	5 р.96 к.	6,2	9,7

Ще однією проблемою, з якою зіткнулися організатори дошкільних закладів, це нестача підготовлених вихователів. Брак кваліфікованих кадрів відчувалася не лише у досліджуваних регіонах, але й на всіх українських землях. Так дошкільна комісія Харківського педагогічного товариства вела постійну роботу щодо забезпечення ясел вихователями зі спеціальною підготовкою, готових працювати з дошкільнятами. Для розв'язання даної проблеми у Харкові були відкриті педагогічні фребелівські курси. Однак кадрова проблема залишалась не вирішеною. Саме тому до роботи у яслах-притулках органи самоврядування та меценати залучали не лише нечисельних випускників університетів, різноманітних педагогічних курсів, але й учениць старших класів гімназій. Але це не вирішувало проблеми нестачі кваліфікованих кадрів для дошкільних закладів.

Перша світова війна принесла загострила проблему догляду і виховання дітей дошкільного віку. Масовий призов чоловіків до лав армії (особливо у сільській місцевості) і значне залучення жінок до виробництва негативно позначилось на становищі дітей (ріст захворювання, смертність та інше). Всі ці чинники змусили громадськість та самоврядні інституції звернути увагу на дітей з найбільш знедолених родин.

Чернігівське губернське земство, враховуючи негативні наслідки війни на дітей з малозабезпечених сімей, прийняло рішення (1915 р.) про подовження термінів роботи ясел-притулків з 6 до 8 тижнів, збільшити розмір коштів на утримання однієї дитини на 10 коп. на тиждень. Все це вимагало додаткових коштів на утримання ясел, що враховувалося при коригуванні бюджету. Сосницьке повітове земство у тому ж році запланувало виділяти по 5 руб. на місяць на утримання однієї дитини. Так Чернігівське губернське земство влітку 1916 р. запланувало підвищити витрати на дошкільні заклади по таким параметрам: на заробітну плату завідуючого яслами по 20 руб. (щомісяця, при умові, що в групі було не менше 25 дітей); на облаштування ясел – 15 руб.; на утримання однієї дитини – 1 руб. (на тиждень). У разі нестачі запланованих коштів на утримання ясел-притулків Чернігівська губернська земська управа була готова виділяти додаткові кошти. Така позиція Чернігівського губернського земства сприяла відкриттю нових ясел на теренах Козелецького, Кролевецького, Ніжинського, Новозибківського, Сосницького та інших повітів губернії (Приюты-ясли в губернии, 1916: 2).

В Полтавській губернії самоврядні інституції збільшують увагу і відповідно фінансування дошкільних закладів. Фіксується певна динаміка зростання кількості ясел-притулків у повітах. Якщо у 1914 р. їх кількість становила 82 (відвідувало в середньому 4166 дітей), то в середині 1915 р. вона становила 181 заклад (відвідувало в середньому 8875 дітей). За даними земської статистики у 1915 р. ясла-притулки в губернії відвідало 167738 дитини (Летние детские приюты, 1916: 62).

Слід зазначити, що діючі ясла-притулки відігравали не лише роль осередків виховання дітей, але й виконували роль майданчиків для перевірки популярних на той час ідей навчання та виховання. Так у липні 1915 р. дитячий майданчик на Павленках (Полтава) відвідали слухачі літніх педагогічних курсів, що організувало земство. Там вони не лише прослухали лекцію про фрейбелівську систему виховання, але й обговорили методики їх використання під час практичної діяльності (Детский сад, 1915, № 4: 69-70).

Громадськість губернії продовжувала брати участь у розбудові мережі дошкільних закладів. Так Полтавське товариство піклування про дітей з 1915 р. отримало дозвіл від місцевої влади на відкриття дитячого садка і клубу для дітей в приміщенні дитячого будинку. Садок відвідували діти віком від 4 до 8 років (40 чоловік), а клуб від 12 до 15 років (57 чоловік). Керівництво нововідкритих дитячих закладів вважало важливим підвищення кваліфікації вихователів, що працювали з дітьми. Для підняття професійного рівня педагогічних працівників проводилися читання і обговорення спеціальної літератури з питань виховання дітей дошкільного і шкільного віку (Гармаш, 2013: 11-14).

Висновки. Отже, опрацьовані матеріали дозволяють зробити висновок, що у другій половині XIX ст. на теренах Лівобережної та Слобідської України відбувався процес поширення прогресивних в той час ідей щодо дошкільного виховання та створення поодиноких ясел. Частина з яких функціонувала на платній основі, а отже не була доступна для дітей з малозабезпечених родин. Соціально-економічний, політичний та культурний розвиток кінця XIX – початку XX ст. гостро поставив перед прогресивною частиною суспільства та новоутвореними самоврядними інституціями питання дошкільного виховання. Об'єднавши зусилля органи місцевого самоврядування, різноманітні товариства та меценати сприяли фактичному зародженню та становленню системи дошкільного виховання не лише у зазначених регіонах, а на всіх українських землях у складі Російської імперії. В той же час слід зазначити, що держава фактично відсторонилась від вирішення даної проблеми (як законодавчо, так і фінансово), вимагаючи від організаторів ясел-притулків виховувати дітей у душі віри та покори до існуючого державного устрою.

Дана розвідка тільки окреслила історію співпраці органів місцевого самоврядування та громадськості по розбудові мережі закладів дошкільної освіти. Створення та діяльність ясел-притулків для різних національних і соціальних груп населення очікують подальшого дослідження як на всеукраїнському, так і на регіональному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Арнольди, 1902 – Арнольди А. К. Опыт практического руководства к устройству детских яслей. СПб. 1902. 116 с.
- Бондар, 1966 – Бондар А. З історії дошкільного виховання // *Дошкільне виховання*. № 11. С. 9-12.
- Гармаш, 2013 – Гармаш В. Становлення та розвиток дошкільного виховання у Полтаві кінця XIX – початку XX ст. // *Край*. № 111 (липень), 2013. С. 11-15.
- Гришко, Клевако, 2017 – Гришко О. І., Клевака Л. П. Становлення і розвиток дошкільної освіти в Полтавській губернії (перша половина XIX – початок XX століття) // *Наукові записки. Серія педагогічні науки*. Випуск 159. С. 61-68.
- Гужва, Кравченко, 2010 – Гужва О., Кравченко О. Ясла-притульки як форма опіки над дітьми в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) // *Волинські історичні записки*. Луцьк, 2010. С. 6-10.
- ДАСО - Державний архів Сумської області.
- Детский сад, 1915 - Детский сад в г. Полтава // *Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии*. № 4. 1915. С. 69-70.
- Жбанков, 1910 – Жбанков Д. Н. О деятельности санитарных бюро и общественно-санитарных учреждений в земской России. М. 1910. 71 с.
- Журналы Городнянского уездного, 1914 - Журналы Городнянского уездного земского собрания чрезвычайного созыва 27 – 28 февраля и 49-й очередной сессии 1913 г. Городня, 1914. 775 с.
- Крутій, 2018 – Крутій К. Ця система неодмінно повинна похитнути школу з її мертвою одноманітністю, з її властивістю заважати дітям жити тоді, коли так хочеться жити. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukrdeti.com/tag/pershij-dityachij-sadok-v-ukra%D1%97ni/>
- Летние детские приюты, 1916 - Летние детские приюты в Полтавской губернии в 1915 г. (статистические ведомости) // *Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии*. № 12. 1916. С. 62-65.
- Лохвицька, 2011 – Лохвицька Л. В. Дошкільна освіта: історія і сьогодення: довідник Тернопіль: Мандрівець, 2011. 208 с.
- Майоров, 2022 – Майоров Б. Історія першого дитячого садка в Сумах і його засновниці Віри Бирченко. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://suspilne.media/246924-istoria-persogo-ditacogo-sadka-v-sumah-i-jogo-zasnovnici-viri-bircenko/>
- Нікітін, 2010 – Нікітін М. Ю. Участь земств в організації медичного обслуговування населення в другій половині XIX – на початку XX ст. (на прикладі Лебединського повіту Харківської губернії) // *Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Серія «Історія та географія»*. Харків: ХНПУ, 2010. Вип. 38. С. 170-174.
- Нікітін, 2014 – Нікітін М. Ю. Діяльність земств Харківської губернії у медичній та освітній галузях (друга половина XIX – початок XX ст.). Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 історія України. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2014. 276 с.
- Об открытии, 1915 - Об открытии летних детских приютов // *Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии*. № 5. 1915. С. 76-77.
- Павловский, 1902 – Павловский И. Детский приют в Полтаве // *Киевская старина*. 1902. С. 145-147.
- Педагогічна думка - Педагогічна думка, освіта, становлення суспільного дошкільного виховання на теренах України в кінці XIX – XX ст. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%B0-7.pdf>
- Полтавский календарь, 1909 - Полтавский календарь на 1909 год. Полтава: Издание Полтавского губернского статистического комитета, 1909. 380 с.
- Приложение к Отчету, 1897 - Приложение к Отчету Золотоношской уездной земской управы за 1896 г. Золотоноша, 1897. 255 с.
- Приюты-ясли в губернии, 1916 - Приюты-ясли в губернии // *Черниговская земская неделя*. 1916. № 223. С. 2.
- Про дитячі садки, 1917 - Про дитячі садки // *Педагогічний журнал для вчителів початкових шкіл Полтавщини: Видання Полтавського губернського земства*. № 7 – 12 (друге видання). 1917. С. 57-69.
- Русаневич, 1906 – Русаневич А. Пособие для устройства в деревнях детских летних яслей-приютов; значение их для народа и подробное описание игр и полезных занятий в приютах. М., 1906. 64 с.
- Силка, 2015 – Силка О. З. Дитячі ясла-притульки як результат приватно-громадської ініціативи в українському селі на початку XX ст. // *XXIV березнева наукова сесія Осередку Наукового товариства ім. Шевченка у Черкасах: Матеріали доповідей на засіданнях секцій і комісій, 11-27 березня 2013 р. Черкаси: Осередок НТШ у Черкасах*, 2014. С 98-102.
- Тимошок, 1902 – Тимошок Г. К. Вопросы о деревенских яслях. Ясли в м. Ивангороде в 1902 году // *Земский сборник Черниговской губернии*. 1902. № 11. С. 67-84.
- Труды VIII съезда, 1905 - Труды VIII съезда представителей земских учреждений Харьковской губернии по санитарной части 1904 г. Протоколы заседаний и доклады секций. Харьков, 1905. 305 с.
- Харьков и губерния, 2005 - Харьков и губерния на страницах газеты «Южный край» (1880-1918). Вип. 3 (1891 – 1893). Х., 2005. 210 с.
- Ясли-приюты в Козелецком уезде, 1917 - Ясли-приюты в Козелецком уезде в 1916 г. // *Нежинец*. № 7. 1917. С. 9-11.

REFERENCES

- Arnoldy, 1902 – Arnoldy A. K. Опыт практического руководства к устройству детских яслей [The Experience of Practical Guidance on Organizing Children’s Daycare Facilities]. SPb. 1902. 116 s. [in Russian].
- Bondar, 1966 – Bondar A. Z istorii doshkilnoho vykhovannia [From the History of Preschool Education] // *Doshkilne vykhovannia*. № 11. S. 9-12 [in Ukrainian].
- Harmash, 2013 – Harmash V. Stanovlennia ta rozvytok doshkilnoho vykhovannia u Poltavi kintsia XIX– pochatku XX st. [The Establishment and Development of Preschool Education in Poltava From the Late 19th to the early 20th century] // *Krai*. № 111 (lypen), 2013. S. 11-15 [in Ukrainian].
- Hryshko, Klevako, 2017 – Hryshko O. I., Klevaka L. P. Stanovlennia i rozvytok doshkilnoi osvity v Poltavskii hubernii (persha polovyna XX – pochatok XX stolittia) [The Establishment and Development of Preschool Education in the Poltava Governorate From the First Half of 19th to the Early 20th century] // *Naukovi zapysky. Seriiia pedahohichni nauky*. Vypusk 159. S. 61-68 [in Ukrainian].
- Huzhva, Kravchenko, 2010 – Huzhva O., Kravchenko O. Yasla-prytulky yak forma opiky nad ditmy v Ukraini (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [Nursery Shelters as a Form of Childcare in Ukraine (the First Half of 19th to the Early 20th century)] // *Volynski istorychni zapysky*. Lutsk, 2010. S. 6-10 [in Ukrainian].
- DASO - Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti [State archive of the Sumy region] [in Ukrainian].
- Detskyi sad, 1915 - Detskyi sad v h. Poltava [The Kindergarten in Poltava City] // *Pedahohycheskyi zhurnal dlia uchashchykhsia narodnykh shkol Poltavskoi hubernyy*. № 4. 1915. S. 69-70 [in Russian].
- Zhbankov, 1910 – Zhbankov D. N. O deiatelnosti sanytarnykh biuro y obshchestvenno-sanytarnykh uchrezhdenyi v zemskoi Rossyy [About the Activities of Sanitary Bureaus in Public Health Institutions in the Zemstvo Russia]. M. 1910. 71 s. [in Russian].
- Zhurnaly Horodnianskoho uezdnogo, 1914 - Zhurnaly Horodnianskoho uezdnogo zemskoho sobranyia chrezvychainoho sozyva 27-28 fevralia y 49-i ocherednoi sessyy 1913 h. [The Journals of the Gorodnya District Zemstvo Assembly of the Chernigov Assembly 27-28 of February at the 49 Regular Session 1913] Horodnia, 1914. 775 s. [in Russian].
- Krutii, 2018 – Krutii K. Tsia systema neodminno povynna pokhytnuty shkolu z yii mertvushchoiu odnomanitnistiu, z yii vlastyvistiuv zavazhaty ditiam zhyty todi, koly tak khochetsia zhyty [This System Must Inevitable Shake Up the School With Its Dying Uniformity, With Its Tendency to Hinder Children From Living When They So Desire to Live]. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://ukrdeti.com/tag/pershij-dityachij-sadok-v-ukra%D1%97ni/> [in Ukrainian].
- Letnye detskye pryuty, 1916 - Letnye detskye pryuty v Poltavskoi hubernyy v 1915 h. (statystycheskye vedomosti) [Summer Children’s Shelters in the Poltava Governorate in 1915] // *Pedahohycheskyi zhurnal dlia uchashchykhsia narodnykh shkol Poltavskoi hubernyy*. № 12. 1916. S. 62-65 [in Russian].
- Lokhvitska, 2011 – Lokhvitska L. V. Doshkilna osvita: istoriia i sohodennia: dovidnyk [Preschool Education: History and Present]. Ternopil: Mandrivets, 2011. 208 s. [in Ukrainian].
- Maiorov, 2022 – Maiorov B. Istoriia pershoho dytiachoho sadka v Sumakh i yoho zasnovnytsi Viry Byrchenko [The History of the First Kindergarten in Sumy and its Founder, Vira Byrchenko]. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://suspilne.media/246924-istoria-persogo-ditacogo-sadka-v-sumah-i-jogo-zasnovnici-viri-birchenko/> [in Ukrainian].
- Nikitin, 2010 – Nikitin M. Yu. Uchast zemstv v orhanizatsii medychnoho obsluhovuvannia naselennia v druhii polovyni KhIKh – na pochatku KhIKh st. (na prykladi Lebedynskoho povitu Kharkivskoi hubernii) [The Participation of Zemstvos in Organizing Medical Services for the Population in the Second Half of the 19th to the Beginning of the 20th century. (Illustrated with the Example of Lebedyn County in the Kharkiv Governorate)] // *Zbirnyk naukovykh prats KhNPU im. H. S. Skovorody. Seriiia «Istoriia ta heohrafiia»*. Kharkiv: KhNPU, 2010. Vyp. 38. S. 170-174 [in Ukrainian].
- Nikitin, 2014 – Nikitin M. Iu. Diialnist zemstv Kharkivskoi hubernii u medychnii ta osvittinii haluziakh (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [The Activities of the Zemstvos of the Kharkiv Governorate in the Medical and Educational Fields (the second half of 19th – early of the 20th century)]. Rukopys. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk za spetsialnistiu 07.00.01 istoriia Ukrainy. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. Kyiv, 2014. 276 s. [in Ukrainian].
- Ob otkrytyu, 1915 - Ob otkrytyu letnykh detskykh pryutov [About the Opening of Summer Children’s Shelters] // *Pedahohycheskyi zhurnal dlia uchashchykhsia narodnykh shkol Poltavskoi hubernyy*. № 5. 1915. S. 76-77 [in Russian].
- Pavlovskiy, 1902 – Pavlovskiy Y. Detskyi pryut v Poltave [Children Shelter in Poltava city] // *Kyevskaia staryna*, 1902. S. 145-147 [in Russian].
- Pedahohichna dumka - Pedahohichna dumka, osvita, stanovlennia suspilnoho doshkilnoho vykhovannia na terenakh Ukrainy v kintsia XIX – XX st. [Pedagogical Thought, Education, the Formation of Social Upbringing in the Territories of Ukraine at the end of 19th - 20th century]. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%B0-7.pdf> [in Ukrainian].
- Poltavskiy kalendar, 1909 - Poltavskiy kalendar na 1909 hod [The Poltava Calendar For the Year 1909]. Poltava: Yzdanye Poltavskoho hubernskoho statystycheskoho komyteta. 1909. 380 s. [in Russian].
- Prylozhenye k Otchetu, 1897 - Prylozhenye k Otchetu Zolotonoshskoi uezdnoi zemskoi upravyy za 1896 h. [The Appendix to the Report of the Zolotonosha District Administration For the Year 1896]. Zolotonosha, 1897. 255 s. [in Russian].

- Pryiuty-iasly v hubernyy, 1916 - Pryiuty-iasly v hubernyy [Shelters-Nurseries in the Governorate] // *Chernyovskaia zemskaia nedelia*. 1916, № 223. S. 2 [in Russian].
- Pro dytiachi sadky, 1917 - Pro dytiachi sadky [About Kindergartens] // *Pedahohichnyi zhurnal dlia vchyteliv pochatkovykh shkil Poltavshchyny*: Vydannia Poltavskoho hubernskoho zemstva. № 7 – 12 (druhe vydannia). 1917. S. 57-69 [in Ukrainian].
- Rusanevych, 1906 – Rusanevych A. Posobyе dlia ustroistva v derevniakh detskykh letnykh yaslei-pryiutov; znachenye ykh dlia naroda y podrobnoe opysanye yhr y poleznykh zaniaty v pryutakh . [Assistance For Setting Up Summer Children’s Shelters in villages, Their Significance for the People and a Detailed Description of Their Activities During Sheltered Outings]. M., 1906. 64 s. [in Russian].
- Sylka, 2015 – Sylka O. Z. Dytiachi yasla-prytulky yak rezultat pryvatno-hromadskoi initsiatyvy v ukrainskomu seli na pochatku XX st. [Children’s Nurseries-Shelters as a Result of Private-Public Initiative in Ukrainian Villages at the Beginning of the 19th century] // XXIV berezneva naukova sesiiа Oseredku Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u Cherkasakh: Materialy dopovidei na zasidanniakh sektsii i komisii, 11-27 bereznia 2013 r. Cherkasy: Oseredok NTSh u Cherkasakh, 2014. S 98-102 [in Ukrainian].
- Tymoshok, 1902 – Tymoshok H. K Voprosu o derevenskykh yasliakh. Yasly v m. Yvanhorode v 1902 roku Questions About Village Nurseries. Nurseries in Ivanhorod in 1902] // *Zemskyi sbornyk Chernyovskoi hubernyy*. 1902. № 11. S. 67-84 [in Russian].
- Trudy VIII съезда, 1905 - Trudy VIII съезда predstavitelei zemskykh uchrezhdenyi Kharkovskoi hubernyy po sanytarnoi chasty 1904 h. Protokoly zasedanyi y doklady sektsyi [The Proceedings of the VII Congress of Representatives of Zemstvo Institutions in the Kharkov Governorate on the Sanitary Part. Minutes of Meetings and Session Reports]. Kharkov, 1905. 305 s. [in Russian].
- Kharkov y hubernyia, 2005 - Kharkov y hubernyia na stranytsakh hazety «Iuzhnyi krai» (1880-1918) [Kharkov and the Governorate on the Pages of «The Southern Region» newspaper]. Вып. 3 (1891 – 1893). Kh., 2005. 210 s. [in Russian].
- Yasly-pryiuty v Kozeletskom uezde, 1917 - Yasly-pryiuty v Kozeletskom uezde v 1916 h. [Nursery-Shelters in Kozelets County] // *Nezhynets*. № 7, 1917. S. 9-11 [in Russian].

DOI: 10.31499/2519-2035.11.2024.304232

УДК 2-76-726.1Бол:94(477)«1900/1920»(045)

Владислав ЯШИН,
orcid.org/0009-0007-5999-2154
аспірант кафедри історії України
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
(Україна, Умань)
mega_ukrainian333@ukr.net

Олександр ЧУЧАЛІН,
orcid.org/0000-0003-3876-8237
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Уманського державного педагогічного
Університету імені Павла Тичини
(Україна, Умань)
aleksandr02.1989@gmail.com

БЛАГОДІЙНИЦЬКО-МІСІОНЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ АРХІЄПІСКОПА ВАСИЛЯ (БОГДАШЕВСЬКОГО) ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЙОГО СУСПІЛЬНО- ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті здійснено аналіз благодійницько-місіонерської діяльності архієпископа Василя (Богдашевського) в період перебування ним на посаді ректора Київської духовної академії. Проведення такої діяльності архієпископом Василем (Богдашевським) стало підтвердженням тих поглядів, що були викладені ним в окремих працях. Така діяльність засвідчила здійснення ним значного внеску в підтримку суспільно-корисних ініціатив, які були досить необхідними в той час. Метою статті є виявлення, аналіз та залучення до наукового обігу матеріалів, що дають змогу проаналізувати діяльність архієпископа Василя (Богдашевського) і окреслити більш вужче основні аспекти суспільно-політичних поглядів архієрея та його участі в